

De luisterbereidheid van de democratie

 Mark Elchardus

 Kemredactielid

Een democratie is een regering van, voor en door het volk. Zeker, maar wat is het volk, wat is regeren en wat moeten we ons precies voorstellen bij van, voor en door? Dat zijn uitdagende vragen. Zwarte zondag heeft ze weer op de agenda van het publieke debat geplaatst. Discussies over de vorm van onze instellingen hebben niet meer uitsluitend betrekking op de communautaire problematiek. Op het einde van de maand augustus, toen het nieuwe werkjaar al zijn schaduw op de laatste vakantiedagen wierp, maar de komkommertijd nog wat ruimte liet voor zo'n onderwerp, werd in de pers een polemiek gevoerd over de vraag of stemplicht dan wel stemplicht de democratie de beste kansen biedt. Aanvankelijk ging het vooral over de winst en het verlies die de verschillende partijen konden verwachten, mocht de opkomstplicht worden afgeschaft. Een reeds eerder gepubliceerde studie van Johan Ackaert en Lieven De Winter liet vermoeden dat de pleidooien voor het afschaffen van de stemplicht, die men bij de VLD, Agalev en de Volksunie kan horen, zijn ingegeven door electorale motieven. Dat vergiftigde het debat. Een partij die aan instellingen wil prutsen uit kortzichtige electorale berekening kan immers bezwaarlijk voor vol worden aanzien. De discussie werd opgeklaard door een analyse van Marc Hooghe en Koen Pelleriaux (zie hun artikel in dit nummer). Hun simulaties wijzen uit dat het afschaffen van de stemplicht bescheiden effecten zal hebben op de uitslag van de verschillende partijen. Hun studie, net als die van Ackaert en De Winter, voorspelt echter dat zo'n maatregel een aardverschuiving in de vertegenwoordiging van de bevolking zou veroorzaken. De stem van hooggeschoolden zou nagenoeg twee keer zo zwaar gaan wegen als die van laaggeschoolden. Met die vaststelling wordt het debat op een vruchtbaarder spoor gezet.

In zijn editoriaal in *De Standaard* van 26 augustus stelt Guy Tegenbos vast dat de beschikbare cijfergegevens niet toelaten de keuze tussen stemplicht en stemplicht op basis van electorale berekening te beslechten. Er moet principieel worden gekozen. "Daar zijn we niet goed in", voegt hij daar aan toe. Tegenbos kiest voor het stemplicht. Het afschaffen van de stemplicht zou volgens hem het dynamisme van het politieke bestel verhogen omdat dan enkel nog de geïnformeerde, politiek bewuste kiezers naar de stembus zouden trekken. Een verbazende stelling is dat. Als ze juist is, zouden we moeten vaststellen dat in landen zonder stemplicht het dynamisme van de politiek groter is na verkiezingen met een kleine opkomst, als enkel de politiek bewuste kiezers zijn komen opdagen. Zo'n verband werd bij mijn weten nog nooit vastgesteld. Ik kijk dan ook met veel belangstelling uit naar de empirische evidentie die Tegenbos ter ondersteuning van zijn opmerkelijke hypothese kan aanvoeren.

Het door Tegenbos ingebrachte argument is overigens niet principieel, maar nog steeds ingegeven door een nutsberekening. Hij acht een verandering van beleid, onder meer met betrekking tot de sociale zekerheid, nuttig en beoordeelt een hervorming van het kiesstelsel op basis van de vraag of deze daar al dan niet toe bijdraagt. Wat nuttig is voor de ene burger is dat echter niet altijd voor de andere (dat geldt zeker voor verdelingskwesaties). Daarom zijn nutsargumenten gevaarlijk als het over de fundamentele spelregels van de democratie gaat. Deze laatste moeten immers zo neutraal mogelijk zijn met betrekking tot de onvermijdelijk tegenstrijdige belangen van de burgers. Over het algemeen moet in de politiek niet te snel naar principes worden gegrepen. Gematigdheid, overleg, compromis en soepelheid dragen doorgaans meer bij

tot het geluk van de burgers dan principiële posities. Beslissingen betreffende de fundamentele spelregels van de democratie moeten echter wel principieel zijn. Zij moeten voortvloeien uit de visie op burgerschap en samenleving die men huldigt.

De principiële kwesties of waarden waarop het debat over de stemplicht betrekking heeft, blijken uiteindelijk gelijkheid en vrijheid te zijn. Als zijn woorden correct werden weergegeven in de *Financieel Economische Tijd* (27 augustus 1997), stelt Bart Maddens dat het effect van de afschaffing van de opkomstplicht op de participatie van sociaal-economisch zwakken en laaggeschoolden, veeleer een voordeel dan een nadeel is. Het gaat immers veelal, zo stelt hij, om mensen die "van toeten noch blazen weten". Belangrijk is volgens Maddens niet de kwantiteit van de stemmen, maar hun kwaliteit. Hij meent dat de stemplicht nog andere nadelen heeft: zij zwengelt de politieke aversie van de burgers aan en vermindert de kans dat de overheid politieke vorming geeft. Deze twee laatste stellingen zijn mijns inziens vatbaar voor vernietigende empirische kritiek. De Verenigde Staten kent geen stemplicht en het is het land waar de door Maddens als voorbeeld vermelde 'get out the vote'-campagnes worden gevoerd. Het is tevens het land waar de participatie aan de verkiezingen in de naoorlogse periode spectaculair gedaald is, van een gemiddelde dat bij de 65% lag naar een gemiddelde dat rond de 50% fluctueert. Amerika is in dat opzicht geen alleenstaand geval. In landen waar de stemplicht niet bestaat, zijn campagnes en inspanningen om de participatie te verhogen, doorgaans dure pleisters op een houten been. Volgens de verklaring die Maddens voorstelt, zou de dalende participatie het gevolg moeten zijn van een afname van de mate waarin de Amerikaanse burgers geïnformeerd zijn. Ook dat is een zeer onwaarschijnlijke stelling, gegeven de spectaculaire toename van het onderwijsniveau in dezelfde periode. Ondanks die sterke afname van de electorale participatie zien we in de Verenigde Staten ook geen toename van het vertrouwen in of een positieve betrokkenheid bij de instellingen. Deze daalden over de laatste dertig jaar, min of meer parallel met de electorale parti-

cipatie, op een onheilspellende wijze. In tegenstelling tot wat Maddens suggereert, draagt stemplicht waarschijnlijk meer bij tot burgerschapsvorming dan stemrecht. Iedereen weet in elk geval dat hier te lande de vraag naar burgerschapsvorming en politieke vorming sterk werd aangezwengeld door het succes van het Vlaams Blok, maar nauwelijks beïnvloed door de toename van het aantal niet-stemmers en blanco stemmen.

Uit het internationaal onderzoek naar de politieke participatie komt één besluit overduidelijk naar voor: stemplicht leidt tot een betere vertegenwoordiging van heel de bevolking dan stemrecht. Maar daar is het de tegenstanders van de stemplicht eigenlijk niet om te doen. Het relatief nieuwe en belangwekkende van de argumenten die zij aanvoeren, is dat zij informatie, politieke kennis en politiek bewustzijn, hanteren als criteria om de kwaliteit van een stem en dus van een burger te beoordelen. Wat onder meer Tegenbos en Maddens in vraag stellen, is in feite niet zozeer de opkomstplicht, maar het principe dat aan de basis ligt van het algemeen, enkelvoudig stemrecht: de gelijkwaardigheid van elke stem en dus van elke burger. Dat principe werd vanaf de jaren twintig in haast alle parlementaire democratieën aanvaard. Capacitaire stelsels die het stemrecht beperken op basis van bekwaamheid (hoe dan ook gedefinieerd) werden verworpen, onder meer omdat ze tot een zeer vertekende vertegenwoordiging leidde. Enkel de Verenigde Staten vormde daar een gedeeltelijke uitzondering op. Elementen van een capacitair stelsel bleven er langer behouden. Zij waren gericht op het uitsluiten van etnische minderheden. In België werd het principe aanvaard, maar niet consequent toegepast, aangezien vrouwen uitgesloten bleven. De mensen die het principe van het algemeen, enkelvoudig stemrecht verdedigden, deden dat niet omdat zij geloofden dat alle burgers gelijk zijn, even goed geïnformeerd, even politieke bewust en betrokken. Integendeel. Professor Speyer van de ULB, die het principe verdedigde, schrijft in 1927 in *La Réforme de L'Etat en Belgique*, dat het algemeen enkelvoudig stemrecht steunt op "de manifest foutieve aanname van gelijkheid tussen de mensen". Men is geen voorstander van het algemeen enkelvoudig stemrecht omdat men

geloofd dat iedereen gelijk is, maar omdat men via die instelling een staat wil creëren waarin er tussen de burgers politieke gelijkheid bestaat, ongeacht particuliere eigenschappen die te maken hebben met ras, geschiedenis, etnie, geloof, geslacht, sociaal-economische positie of kennis. Het is dit principe dat nu weer in vraag wordt gesteld. Dat gebeurt vooralsnog niet via een pleidooi voor een terugkeer naar een capacitair stelsel, maar via de stelling dat het eigenlijk goed zou zijn voor de politieke gezondheid en het dynamisme van ons systeem, mochten de laaggeschoolden, de sociaal-economisch zwakkeren, de minder geïnformeerden, de politiek minder bewusten, wegblijven uit de stemlokalen. Dat doel kan volgens de verdedigers van deze neo-capacitaire positie via het afschaffen van de opkomstplicht worden bereikt.

Op welke basis kan men de opkomstplicht - de stemplicht - verdedigen? Persoonlijk zie ik twee belangrijke argumenten. Het eerste heeft te maken met gelijkheid, het tweede met vrijheid. Als men alle burgers als politieke gelijken wil behandelen, is het belangrijk hen allemaal politiek te horen. Wie opteert voor gelijkheid doet dat omdat hij in elke persoon een unieke combinatie van ervaringen ziet en deze daarom beschouwt als een belangrijke bron van politieke inzichten, ongeacht de wijze waarop die inzichten worden verwoord of beargumenteerd, ongeacht de oordelen die anderen kunnen vellen over de kwaliteit van het leven en de ervaringen van die persoon. Alle onderzoek leert ons dat stemplicht doeltreffender is dan stemrecht om dat doel te bereiken. De voordelen van de stemplicht ten opzichte van het stemrecht, worden bijzonder groot als de uitsluiting structureel is: verbonden met een kenmerk dat een systematische en betekenisvolle invloed heeft op de wijze waarop schaarse goederen worden verdeeld. De scholingsgraad is zo'n kenmerk. In dat opzicht kan de verdediging van de stemplicht worden vergeleken met de verdediging van de leerplicht. Als men van oordeel is dat alle leden van de samenleving een aantal dingen moeten kennen en kunnen, om kans te maken op een volwaardige deelname aan het maatschappelijke leven, is de leerplicht een veel doeltreffender middel dan het

leerrecht. De ongelijkheid van kansen die voortvloeit uit verschillen in de talenten, de smaak, de financiële mogelijkheden, de opleiding en andere kenmerken van de ouders, zijn immers zo groot dat leerrecht zonder leerplicht grotendeels een fictie is, zoiets als het gelijke recht van de Parijse armen en rijken om 's winters onder de bruggen over de Seine te slapen. Dat geldt ook voor de relatie tussen stemrecht en stemplicht.

Het tweede argument is de overtuiging dat de relatie tussen een persoon en de samenleving - het burgerschap - niet enkel een kwestie is van rechten, maar ook van plichten. De opkomstplicht drukt dat samengaan van rechten en plichten perfect uit. Het is een goede symbolische uitdrukking van een burgerschap waarin zowel persoonlijke verantwoordelijkheid als collectieve zorgzaamheid een plaats hebben. Vanuit een liberale maatschappijvisie wordt dit principe uiteraard verworpen. "De stemplicht", zo verklaart Guy Verhofstadt in *De Standaard* van 7 september, "houdt in dat je de mensen als kiesvee beschouwt". Volgens de visie achter die krasse uitspraak kunnen burgers zich enkel via rechten tot elkaar verhouden. Het respecteren van een band die ontstaat uit plichten maakt van de mens een rund. We raken hier een fundamenteel verschil in opvatting over de relatie tussen de burger en de samenleving. Het betreft waarschijnlijk één van die verschillen die compromissen nagenoeg uitsluiten en die, uiteindelijk, als alle rook is opgeklaard, de grondslag vormen waarop voor de ene dan wel voor de andere vorm van instellingen wordt gekozen.

In het licht van de talrijke boeken en artikels waarin het einde van de links/rechts-tegenstelling wordt aangekondigd, is het verrassend vast te stellen hoe wonderwel het debat tussen de voorstanders van de stemplicht en de voorstanders van het stemrecht, in het vertrouwde links/rechts-schema past. Ter rechterzijde wordt gekozen voor vrijheid (enkel een recht), ook als dat tot een grotere ongelijkheid in de vertegenwoordiging leidt en op die manier de kans vergroot dat de sociaal-economische en sociaal-culturele kloof vergroot. Ter linkerzijde wordt een plicht bepleit, omdat dit tot meer gelijkheid leidt. De linkse keuze voor plicht is geen kwestie van ascese,

maar vloeit voort uit de overtuiging dat stemplicht, net als leerplicht, meer gelijkheid brengt en daarom ook meer daadwerkelijke vrijheid.

We moeten ons ook afvragen waarom de aanval op het politieke gelijkheidsprincipe nu wordt ingezet en waarom de ongelijkheid wordt verwoord in termen van kennis, interesse, bewustzijn... kenmerken die betrekking hebben op de persoonlijke handelingsbekwaamheid. Het antwoord is evident en zal waarschijnlijk één van de belangrijke thema's van de maatschappelijke discussie van het volgende decennium worden. In de organisatie van het werk wordt meer dan voorheen beroep gedaan op persoonlijke inbreng. De rol van persoonlijke vaardigheden, bekwaamheid, inzet, stamina, worden belangrijker bij het vinden en het houden van een job. Zij spelen ook een steeds belangrijker rol bij het bepalen van het inkomen. Op die kenmerken wordt in de scholen geselecteerd en op die basis worden mensen via diploma's en getuigschriften geklasseerd. Daarom bepalen een reeks persoonlijke kenmerken, die vrij goed door het onderwijsniveau worden gemeten, ook steeds meer de levenskansen: de kans op werk en op werkloosheid, de kans op armoede, op ziekte, op informatie en kennis die belangrijk zijn om gezond te blijven, politiek te participeren en zijn rechten te doen gelden, de kans in een veilige, aangename buurt te wonen, enzovoort. In die ontwikkeling tekenen zich een nieuwe sociale kwestie en een

nieuwe sociale strijd af, waarin de relatie tussen persoonlijke handelingsbekwaamheid en levenskansen centraal staat. Het onderwijs meet vrij goed de persoonlijke bekwaamheden die in onze maatschappij belangrijk worden geacht. Daarom staan de hoog- en laaggeschoolden in deze nieuwe sociale strijd dikwijls tegenover elkaar. Zoals in elke sociale strijd proberen de geprivilegieerden de kansarmen politiek uit te sluiten. Daarom stellen de partijen die relatief veel hooggeschoolden vertegenwoordigen, het afschaffen van de stemplicht voor, niet alleen, misschien zelfs niet zozeer uit electorale berekening, maar omdat dit overeenstemt met de objectieve belangen van hun electoraat. De strijd voor het behoud van de stemplicht, tegen de voorstanders van neo-capitaire stelsels, moet daarom een prioriteit zijn voor links. Het gaat, net zoals in de slag voor het algemeen, enkelvoudig stemrecht, om de politieke voorwaarde van een doeltreffende en succesvolle strijd tegen de hedendaagse vormen van ongelijkheid. Stemplicht dient ook het algemeen belang. Het geeft democratieën een kans de nieuwe, potentieel destructieve ongelijkheden als politieke verschillen waar te nemen en aan te pakken. Stemrecht zou de nu al eenzijdige aandacht voor de geprivilegieerden alleen nog maar vergroten. Het zou de zintuigen van onze democratie afstompen; haar blind en doof maken voor de grote sociale uitdagingen die zich aandienen.